

*Ключові слова:* правова реальність, форма права, правовий звичай, норма права, правовий прецедент, рівні правової реальності.

**Королева Ю. В. Источники права в аспекте правовой реальности**

В статье исследовано поняття, структура и элементы правовой реальности и источников права. Правовая реальность определена как комплекс реально существующих правовых явлений в единстве трех уровней. Определено взаимовлияние форм права и каждого из уровней правовой реальности. Формами права на идейном уровне правовой реальности являются принципы права, правосознание, правовая идеология. Нормативный уровень представлен такими формами права, как правовой обычай, норма права, нормативно-правовой акт, нормативно-правовой договор. Формой права на практическом уровне правовой реальности есть правовой принцип.

*Ключевые слова:* правовая реальность, форма права, правовой обычай, норма права, правовой прецедент, уровни правовой реальности.

**Koroleva J. Sources of law in terms of legal reality**

The article examines the concept, structure and elements of legal reality and sources of law. The legal reality is defined as a set of real legal phenomena in the unity of the three levels. It was found interplay of forms of law and each level of legal reality. The forms of rights to the intellectual level of legal reality the principles of law, justice, legal ideology. Regulatory level represented by such forms of law, legal act, legal contract. The form of the right to a practical level of legal reality is a legal precedent.

*Key words:* legal reality, a form of law, legal custom, rule of law, legal precedent, the level of legal reality.

УДК 340.132.6

*Микола Віталійович Котенко,  
асистент кафедри інтелектуальної власності  
Київського національного університету  
імені Тараса Шевченка,  
кандидат юридичних наук*

## СИСТЕМНИЙ СПОСІБ ТЛУМАЧЕННЯ В АСПЕКТІ ІНТЕГРАЦІЇ СУЧАСНОГО ПРАВА

Системний спосіб тлумачення правових норм є складним юридичним явищем, що зумовлюється різноманітними аспектами свого функціонування. Як об'єкт наукового дослідження та як практичний засіб здійснення тлумачення правових норм, системний спосіб тлумачення правових норм може розглядатися: як елемент системи способів тлумачення правових норм, що застосовується суб'єктами тлумачення в органічному поєднанні з іншими способами тлумачення правових норм і забезпечує отримання інформації про зміст правової норми як явища системного плану, яке функціонує разом з іншими правовими норми; як самостійне правове явище, що походить від системного характеру права та забезпечує правильне усвідомлення волі правотворця, яка виражена у змісті правової норми.

Особлива актуальність цього способу тлумачення визначається його завданням, що полягає в інтеграції права.

Стан наукового дослідження системного способу тлумачення правових норм як правового явища характеризується міждисциплінарністю, що обумовлюється складністю самого явища та можливістю його прояву в різноманітних сферах правового регулювання суспільних відносин. Окремі аспекти системного способу тлумачення як явища теоретико-правового плану досліджувалися С. Бобровник, Є. Васьковським, Ю. Власовим, Л. Воєводіним, С. Гусарєвим,

Ж. Дзейко, О. Зайчуком, М. Кельманом, М. Козюброю, В. Котюком, О. Мурашиным, П. Недбайлом, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, П. Рабіновичем, С. Рабіновичем, О. Скакун, Ю. Шемшученком та ін. Результати наукових досліджень вказаних учених стосуються переважно загальних закономірностей тлумачення норм права, що торкаються і питань системного способу тлумачення правових норм, зокрема його поняття, ознак, статусу акта системного тлумачення норм права, повноважень суб'єктів, які застосовують системний спосіб тлумачення правових норм. Однак роль цього способу тлумачення у забезпеченні інтеграції права ще не була предметом наукового пошуку.

У юридичній літературі найбільш принциповим питанням залишається таке: що має бути проаналізовано та в якому контексті в процесі здійснення того чи іншого виду тлумачення правових норм, або використання того чи іншого способу тлумачення норм права. Це питання стоїть перед системним способом тлумачення, відповідь на яке дасть змогу з'ясувати предметність застосування цього способу, визначити його функціональні можливості у правоінтерпретаційній діяльності, встановити взаємозв'язок з іншими способами тлумачення правових норм. Тому логічним продовженням наукового дослідження стане вивчення питань типів зв'язків між правовими нормами (встановлення, узагальнення, аналіз) та на підставі цього підбиття відповідних правотлумачних висновків. З огляду на це у межах статті ми зробимо спробу: по-перше, встановити особливості системних зв'язків правових норм, що визначають системність права загалом; по-друге, узагальнити існуючі підходи до розуміння системних зв'язків правових норм, що становитиме основу для подальшого визначення їх ролі для тлумачення правових норм; по-третє, визначити роль зв'язків між правовими нормами як основу системності права та застосування системного способу тлумачення правових норм.

Вчені вказується на те, що будь-який спосіб тлумачення правових норм зумовлений системністю права і законодавства, оскільки вони регулюють суспільні відносини не ізольовано, а в певній взаємодії і взаємозв'язку, тобто в певній системі. Наявність саме системних зв'язків забезпечується наявністю і відповідним функціонуванням правових інститутів, галузей права і законодавства. Причому така взаємодія і взаємозв'язок забезпечують: по-перше, системність права і законодавства як таких; по-друге, відповідне тлумачення норм права, що здійснюється із врахуванням взаємозв'язку між нормами, інститутами і галузями права, а також із врахуванням взаємозв'язку між правовими приписами, інститутами та галузями законодавства.

Отже, можна говорити про те, що системність права і законодавства як їх властивість визначає не лише їх узгодженість між собою, а й зумовлює особливості з'ясування, сприйняття і роз'яснення правових норм, вміщених у правових приписах як явищах системного плану.

Учені справедливо наголошують на тому, що зв'язки між правовими нормами відіграють подвійну роль, а саме: виконують системоутворюючу функцію, дають змогу пов'язати й узгодити між собою норми права, а також визначити генезис і структуру норм права [1, с. 34–35]. Дійсно, системність права і системність законодавства не можуть існувати заради самого права чи законодавства. Насамперед системність — це властивість права або законодавства, що дає змогу в подальшому забезпечити реалізацію відповідного функціонального призначення того явища чи процесу, який володіє нею. На основі цього в процесі надання праву або законодавству такої характеристики, як системність, мають на меті системний характер дії права, який полягає у його поширенні на суспільні відносини або дії законодавства, що передбачає здійснення самого правового регулювання. Одним з елементів такої дії права є його тлумачення, що так само засновується на системних характеристиках права, які надають змогу зрозуміти його таким чином, щоб врахувати системний характер права чи законодавства, оскільки, забезпечуючи побудову права чи законодавства на системних засадах, передбачається, що і тлумачення права, і його реалізація будуть здійснені таким чином, щоб встановити справжню волю правотворця, яка закладена у змісті норми права і виражається у формі положень законодавства.

Фактично здійснення тлумачення права засновано на розумових здібностях: по-перше, правотворця, який здатний відповідно до системних засад викласти правові норми у формі положень законодавства; по-друге, суб'єкта тлумачення права, що має змогу розкрити зміст і сутність правових норм через усвідомлення та аналіз системних засад викладення правових норм у формі положень законодавства; по-третє, суб'єкта правозастосування, котрий забезпечує втілення пра-

вових норм, наділених системними характеристиками, у життєдіяльність суспільства відносно конкретного життєвого випадку та конкретних суб'єктів права. Що стосується суб'єкта тлумачення правових норм, то він, на переконання учених, пізнає зміст нормативно-правового акта, в якому закріплені правові норми, отримує повне і вичерпне уявлення про них, застосовуючи різні способи тлумачення. Застосування ж системного способу забезпечує визначення змісту правової норми з урахуванням системних характеристик права (тобто уявлення норми права такою, що перебуває у взаємозв'язку з іншими нормами права). Використання такого способу тлумачення «здатне застерегти від помилок, поверхового й однобічного трактування значення правових актів, допомагає напрацювати правильний підхід до їх аналізу» [2, с. 4–5].

Такий аналіз системного підходу до тлумачення правових норм можливо було б продовжувати, проте більшість учених висловлюють однозначну позицію — системність права забезпечує системність його тлумачення і застосування.

Системний спосіб тлумачення правових норм є таким, що:

- 1) за своїм призначенням здійснює тлумачення правових норм шляхом з'ясування та роз'яснення змісту і смислу правових норм;
- 2) за своєю сутністю виявляє, аналізує та враховує в процесі тлумачення правових норм системний характер права і законодавства, тобто взаємозв'язок правових норм і положень законодавчих актів;
- 3) за своєю природою походить від сутності права та законодавства як явищ системного плану;
- 4) за своїм змістом являє собою комплекс прийомів, правил, методів і засобів здійснення тлумачення правових норм;
- 5) предметом системного способу тлумачення правових норм є системність права, що закладає на правотворцем у змісті актів правотворчості;
- 6) суб'єктами застосування системного способу тлумачення правових норм є особи, які володіють належним рівнем знань і досвідом, що стосується здійснення системного аналізу правових норм.

Таким чином, ми можемо наголосити на тому, що системний спосіб тлумачення правових норм є комплексом прийомів, правил, методів і засобів здійснення тлумачення правових норм, особливість якого полягає у предметі тлумачення, що являє собою норми права у їх взаємозв'язку.

Поза увагою вчених залишається питання змісту та сутності цих зв'язків. Окрім того, деякою мірою ототожнюються розуміння зв'язків між нормами права та положеннями нормативно-правових актів, що, на нашу думку, не є повністю виправданим. Вчені вказують на різновиди цих зв'язків, які мають бути встановлені у результаті тлумачення правових норм. На нашу думку, у такий спосіб враховуються логічні зв'язки залежності, доповнення, конкретизації, уточнення, обмеження тощо, які існують між різними нормами права. До таких зв'язків належать:

- 1) зв'язки між нормою, що тлумачиться, та нормами, що розкривають зміст терміна, який у ній вживається. Це або легальне визначення (дефініція), або норма, яка перелічує коло суб'єктів, предметів, явищ, що становлять це поняття;
- 2) зв'язки між нормою, що тлумачиться, та з оперативними нормами, які можуть припиняти дію норм, чи остаточно скасовувати чинні нормативні приписи, чи поширювати їхню дію на нове коло відносин, суб'єктів, територій;
- 3) зв'язки відсильних та інших статей. Застосування суб'єктом нормотворення відсильного способу викладення норми, як відомо, створює такий нормативно-правовий припис, який не повністю перелічує ознаки діяння, а відсилає до інших статей того самого нормативно-правового акта. Норма, що тлумачиться, може бути повністю зрозуміла інтерпретатору лише за умови «поєднання» змісту відсильної статті зі змістом таких статей нормативного акта, до яких вона відсилає [3, с. 376].

У юридичній літературі є низка наукових праць, в яких за основу розуміння системного способу тлумачення правових норм взята ідея «заснованості» такого способу тлумачення правових норм саме на врахуванні кола зв'язків між елементами правових норм. Основу цих ідей становить думка про те, що ці зв'язки виконують системоутворюючу роль у процесі правового регулювання. Окремим його етапом називається тлумачення правових норм, що дає змогу усвідомити ці сис-

темні зв'язки між елементами правової норми та їх врахувати у процесі з'ясування та подальшого роз'яснення змісту правових норм. У подальшому належне системне розуміння правової норми зумовить системний характер правового регулювання як такого. Відповідно до цього підходу вчені вказують, що не правова норма становить самостійний предмет тлумачення, а тлумачаться відповідні структурні елементи, які в сукупності утворюють саму правову норму [4; 5].

В аспекті використання системного способу тлумачення права вчені наголошують на необхідності враховувати так званий генетичний зв'язок, який фактично визначає динаміку розвитку правової норми, її зміну, скасування, вдосконалення тощо; тих або інших соціальних факторів, які впливали на динаміку розвитку правової норми, при чому останній варіант правової норми є аксіоматично найдосконалішим, оскільки враховує всі недоліки попереднього змісту правової норми, має відповідний стан досконалості і на момент тлумачення правової норми сама норма є такою, що оптимально відображає потреби та інтереси населення. Тому і тлумачення правової норми має здійснюватися з урахуванням конкретного історичного періоду її дії, а також зв'язку між кожною новою її редакцією. Поряд із цим вчені наголошують на тому, що генетичні зв'язки виявляються винятково на рівні структурних елементів норми права. Сама норма як така не змінюється, а змінюється зміст її структурних елементів, і саме та або інша конфігурація гіпотези, диспозиції або санкції змінює смисл самої правової норми [6, с. 69–70]. Таким чином, і системний спосіб тлумачення правових норм дозволяє визначити зміст правової норми з урахуванням особливостей зміни гіпотези, диспозиції або санкції правової норми. Це ті зв'язки, які існують і функціонують всередині неї.

Іншим напрямом розуміння кола та змісту зв'язків при системному тлумаченні правових норм є ті погляди вчених, в яких системний спосіб тлумачення правових норм характеризується через розуміння взаємозв'язку між правовими нормами у цілому, правовими нормами інститутів та галузей права.

Розглядаючи питання співвідношення правових норм у цілому, а також питання здійснення системного тлумачення правових норм, А. Піголкін наголошував на тому, що в процесі тлумачення правових норм необхідно враховувати їх зв'язок із так званими близькими за змістом нормами права. Вчений не уточнює, у чому полягає така близькість з іншими нормами права і які є її критерії, однак звертає увагу, що в процесі тлумачення слід враховувати ті норми, які уточнюють, доповнюють ту норму права, яка тлумачиться [7, с. 78–80]. Зазначено, що такий зв'язок фактично є непрямим, оскільки ті норми, які уточнюють і доповнюють норму, яка тлумачиться, мають допоміжний характер, походять від норми, яка тлумачиться, нею і зумовлені. У цьому випадку слід підтримати думку вченого в тому, що у випадку існування так званих допоміжних норм права тлумачення основної норми неможливе без врахування змісту норм допоміжного плану, і, навпаки, тлумачення змісту допоміжних норм права неможливе без врахування змісту основної норми.

Такий підхід, на нашу думку, є доволі одностороннім і не враховує взаємозв'язку з іншими нормами права рівнозначного характеру. Слід відзначити, що системність права відображається не лише у підпорядкуванні норм, а й у їх існуванні та функціонуванні на спільних засадах, коли норми права мають рівнозначний характер.

У юридичній літературі існує альтернативний підхід до розуміння системного способу тлумачення правових норм, який розглядається як допоміжний засіб уточнення змісту правових норм, якщо її зміст є незрозумілим або суперечливим. Вчені зазначають, що змістом застосування системного способу тлумачення норм права має бути: по-перше, встановлення зрозумілості або незрозумілості норми права; по-друге, у випадку встановлення факту незрозумілості норми права необхідно звернути увагу на інші споріднені норми права, зміст яких може та має посприяти встановленню справжнього змісту тієї норми права, яка тлумачиться, оскільки це виходить з особливостей системності права [8, с. 22].

Окремо слід відзначити і ті погляди вчених, які обґрунтовують так зване предметне розуміння системного способу тлумачення правових норм, що пов'язує його застосування з тим або іншим різновидом норми права, яка тлумачиться. Так, здійснюючи тлумачення бланкетної норми права, необхідно застосовувати системний спосіб тлумачення, який надає змогу встановити та розкрити зміст цієї норми у взаємозв'язку з тією нормою або нормами, якої вона стосується [4, с. 51; 9, с. 267–268], при чому враховуватися має бланкетна норма, яка встановлює правило поведінки

лише в загальній формі, а також особливості її конкретизації, що здійснюється у різних правилах, інструкціях, стандартах. За аналогією вчені зазначають і про зв'язок між відсылною статтею та статтею, якої вона стосується, що так само мають тлумачитися із застосуванням системного способу тлумачення правових норм [4, с. 51; 9, с. 267–268]. У цьому випадку йдеться про так званий перелік випадків, коли має застосовуватися системний спосіб тлумачення правових норм, однак, на нашу думку, не зовсім правильно говорити про винятковість випадків застосування вказаного способу тлумачення правових норм.

Говорячи про зв'язки між нормами права як про основу застосування системного способу тлумачення, ми маємо відповісти на питання щодо ролі цих зв'язків, що відображатиме роль системного способу тлумачення норм права. Фактично системність права, що виявляється у наявності самих норм права і взаємозв'язків між ними, забезпечує системність самого тлумачення правових норм, можливість застосування системного способу тлумачення, тим самим забезпечуючи системний характер результатів тлумачення правових норм. На нашу думку, роль зв'язків між нормами права для здійснення системного тлумачення правових норм має різноаспектний характер і виявляється у межах таких положень:

- 1) забезпечують системний характер розвитку права та законодавства як цілісних взаємоузгоджених систем, що становлять предмет системного тлумачення права;
- 2) характеризують діяльність суб'єкта правотворчості, що забезпечує формування права у вигляді цілісної узгодженої системи;
- 3) надають змогу співставити норми права, виражені у положеннях правових актів, з метою здійснення тлумачення правових норм;
- 4) забезпечують можливість сприйняття змісту норми права за допомогою засобів людського мислення, дають змогу уявити та усвідомити зміст правових норм як взаємоузгодженої системи;
- 5) є інформаційною основою професійного розвитку суб'єктів, які забезпечують правотворчу та правоінтерпретаційну діяльність;
- 6) впливають на рівень ефективності правового регулювання, забезпечуючи узгодженість суспільних відносин із правовими нормами.

Визначаючи місце системного способу тлумачення правових норм у системі способів тлумачення, слід взяти за основу розуміння її значення у цілому. З огляду на це вважаємо, що системний спосіб тлумачення правових норм є самостійним способом тлумачення правових норм, який може бути виокремлений із системи способів тлумачення за ознакою предмета тлумачення, що становить правові норми у взаємозв'язку між собою та є дієвим способом інтеграції сучасного права.

#### Список використаних джерел

1. *Левченко В. М.* Субординация в структуре права России (функциональные аспекты) : моногр. / В. М. Левченко. — Рязань : Институт права и экономики МВД России, 1996. — 176 с.
2. *Чулінда Л. І.* Застосування юридико-лінгвістичного та логічного способів тлумачення нормативно-правових актів / Л. І. Чулінда // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. — 2005. — № 2. — С. 3–8.
3. *Цвік М. В.* Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2002. — 432 с.
4. *Кожевников С. Н.* Реализация права, юридическое толкование, законность : учеб.-метод. пособие / С. Н. Кожевников. — Н. Новгород : Интелсервис, 2002. — 98 с.
5. *Смирнов А. В.* Толкование норм права / А. В. Смирнов, А. Г. Манукян. — М. : Проспект, 2008. — 144 с.
6. *Сырых В. М.* Логические основания общей теории права : в 2 т. / В. М. Сырых. — М. : Юстицинформ, 2001. — Т. 1: Элементный состав. — 2-е изд., испр. и доп. — 528 с.
7. *Пиголкин А. С.* Толкование и применение нормативных актов в СССР / А. С. Пиголкин. — М. : Госюриздат, 1962. — 166 с.
8. *Васьковский Е. В.* Руководство к толкованию и применению законов. — М. : Городец, 1997. — 126 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kursach.com/biblio/0010018/000.htm>
9. *Сырых В. М.* Теория государства и права / В. М. Сырых. — М. : Былина, 1998. — 512 с.

**Котенко М. В. Системний спосіб тлумачення в аспекті інтеграції сучасного права**

Системний спосіб тлумачення аналізується як елемент системи способів тлумачення норм права та самостійне правове явище. Особлива увага приділена визначенню ролі цього виду тлумачення у забезпеченні інтеграції права. На основі аналізу наукових джерел встановлено особливості системних зв'язків правових норм, що визначають системність права, а також з'ясовано їх роль.

*Ключові слова:* тлумачення, системний спосіб тлумачення, системні зв'язки норм, інтеграція права, норми права.

**Котенко Н. В. Системный способ толкования в аспекте интергации современного права**

Системный способ толкования анализируется как элемент системы способов толкования норм права и самостоятельное правовое явление. Особенное внимание уделяется определению роли этого вида толкования в обеспечении интеграции права. На основании анализа научных источников определено особенности системных связей правовых норм, определяющих системность права, а также их роль.

*Ключевые слова:* толкование, системный способ толкования, системные связи норм, интеграция права, нормы права.

**Kotenko M. Systematic method of interpretation in terms of integration of modern law**

In the article author analyze Systematic method of interpretation as an element of the methods of interpretation of law and an independent legal phenomenon. Particular attention is paid to the definition of the role of this type of interpretation to ensure the integration of law. On the basis of resource analysis, specificity of systemic relationship of legal norms determining the Law systemic nature has been identified. The systemic relationship role as the basis for the law systemic nature has been defined.

*Key words:* interpretation, systematic way of interpretation, system communication standards, integration of law, the rule of law.

УДК 340 (477): 342.25

*Тетяна Вікторівна Котенко,  
доцент кафедри теорії права та держави  
Київського національного університету  
імені Тараса Шевченка,  
кандидат юридичних наук*

## **ВІД СТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ ДО ІНТЕГРАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

Наукове дослідження місцевого самоврядування в умовах розбудови громадянського суспільства в Україні обумовлено особливостями розвитку сучасної системи володарювання, що потребує демократизації та оптимізації відповідно до потреб суспільства. Тому проблематика функціонального призначення місцевого самоврядування як ключового елемента громадянського суспільства потребує наукового переосмислення з метою вироблення цілісної концепції його розвитку та вдосконалення. Вдосконалюючи інститути громадянського суспільства, саме місцеве самоврядування займає важливе місце в системі соціального управління, забезпечуючи збалансування засобів державного та недержавного управлінського впливу на суспільство. Тому через науковий аналіз функціонального призначення місцевого самоврядування має бути здійснено